

<http://dx.doi.org/10.16926/trs.2018.03.02>

Monika WÓJCIK-BEDNARZ

<https://orcid.org/0000-0003-1248-4404>

Uniwersytet Opolski (Opole)

Przekraczanie granic w powieściach *Engel des Vergessens* Mai Haderlap i *Stillbach oder die Sehnsucht* Sabine Gruber

Streszczenie: Celem artykułu jest zbadanie problematyki przekraczania granic kulturowych i językowych w powieściach dwóch pisarek austriackich pochodzących w terenów pogranicza. Na przykładzie losów postaci kobiecej w autobiograficznej powieści *Engel des Vergessens* Mai Haderlap przedstawione zostały uwarunkowania historyczno-społeczne determinujące pamięć mniejszości słoweńskiej w Austrii, skonfrontowaną z oficjalną pamięcią kulturową niemieckojęzycznych Austriaków. W powieści Sabine Gruber *Stillbach oder die Sehnsucht* przypadek Emmy prezentuje złożoność sytuacji południowych Tyrolczyków po aneksji regionu przez faszystowskie Włochy. Tekst udowadnia, że problem transgresji dotyczy w takim samym stopniu bohaterki utworów, jak i autorki tekstów.

Słowa kluczowe: granica, pamięć kulturowa, transgresja, mniejszości narodowe, Austria, Karyntia, Tyrol Południowy, Maja Haderlap, Sabine Gruber.

„Der Gedanke an Grenze verfolgt mich“¹

[Myśl o granicy mnie prześladowuje]

(Bez)graniczność literatury

Motyw przekraczania granic w literaturze nie jest nowym fenomenem, jednak nadal niewyczerpanym, podsuwającym kolejne narracje ze względu

¹ M. Haderlap, „mladje” 1986, za: M. Vrbinc, *Maja Haderlap „Der Boden unter den Füßen ist die Sprache”, [w:] Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten. Monologische Essays*, red. J. Strutz, Hermagoras Verlag, Klagenfurt-Celovec 1989, s. 167 (tłumaczenie M.W.-B.).

na ciągle i świadome przekraczanie dotychczasowych granic materialnych, społecznych i symbolicznych, określanych przez wybitnego badacza psychologii Józefa Kozińskiego² „działaniami transgresyjnymi”³ pozwalającymi za pomocą „czynów-wyczynów” na „odsłanianie”⁴ i przekraczanie istniejących granic, na przekształcenie rzeczywistość tak, by powstały następne odkrycia i wynalazki, dzieła sztuki i przestrzenie wirtualne, kształtujące oryginalne struktury polityczne, oraz zanikały struktury już przestarzałe. W przekraczaniu granic, na których działa jednostka i zbiorowość, dostrzega badacz akt poszerzania, a nawet stwarzania świata, będącego „źródłem rozwoju lub regresu”⁵. Świadome i celowe działania transgresyjne⁶ pozwalają na zwalczanie słabości własnego charakteru poprzez „wyjście poza psychiczne ograniczenia”⁷, a ponadto „rozszerzają sferę ludzkich możliwości” i stanowią specyficzny „akt tworzenia i wymyślenia nowych światów”⁸. Również ze względu na ciągle zachodzącą zmienność granic państwowych ważny motyw budujący: migracje ludności, gotowość lub próba przekraczania granicy (rzeczywistej bądź wyimaginowanej), granicy języka i kultury.

Istotnym warunkiem wymiernego i świadomego przekroczenia granic jest wyruszenie w drogę, opuszczenie rodzinnych stron, spotkanie z nieznanym, niebezpiecznym terytorium, którego przekroczenie jest objęte tabu, albo wręcz zakazane. Zjawisko pogranicza cechuje – bardzo wyraziście dostrzegana w twórczości literackiej – polifonia, hybrydyczność, wielobarwność i niejednorodność, jak również interferencja, współistnienie konkurencyjnych wartości, sprzecznych systemów⁹.

Problematyka utworów *Engel des Vergessens* Mai Haderlap¹⁰ i *Stillbach oder die Sehnsucht* Sabine Gruber¹¹, dwóch opowieści z pogranicza austriackiego krajobrazu pamięci, odzwierciedla wpływ złożonej historii na

² J. Koziński, *Transgresja i kultura* (wyd. II), Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2002.

³ Ibidem, s. 43.

⁴ Ibidem, s. 84.

⁵ Ibidem, s. 43.

⁶ W naukach społecznych i humanistycznych badaniem problemu transgresji zajmowali się m.in. francuski filozof historyk idei Paul Michel Foucault, a w Polsce badaczka literatury, zajmująca się m.in. historią idei, Maria Janion.

⁷ Ibidem, s. 85.

⁸ Ibidem, s. 227.

⁹ Por. J. Szydłowska, *Literatura pogranicza wobec wyzwań współczesnego literaturoznawstwa*, „Studia Elckie” 2008, nr 10, s. 19–28, s. 27, źródło: http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Studia_Elckie/Studia_Elckie-r2008-t10/Studia_Elckie-r2008-t10-s19-28/Studia_Elckie-r2008-t10-s19-28.pdf [dostęp: 22.03.2018].

¹⁰ M. Haderlap, *Engel des Vergessens: Roman*, Wallstein Verlag, Göttingen 2011.

¹¹ S. Gruber, *Stillbach oder die Sehnsucht: Roman*, C.H.Beck Verlag, München 2011.

tożsamość literatury austriackiej. Z jednej strony, wyznacznikiem literatury austriackiej stał się „kod kulturowy, mający w swej strukturze elementy wielu tradycji, obyczajów, religii”¹², co – jak konstatuje Stefan H. Kaszyński – czyni ją mało „odporną na etniczne niesnaski”¹³, a rozpad Austro-Węgier w 1918 roku paradoksalnie stał się w tym czasie źródłem „niezwykłej potencji intelektualnej”¹⁴ Austriaków o wielokulturowych korzeniach, czerpiących inspirację z różnych, na obszarze pogranicza zwykle wymieszanych i niejednoznacznych tradycji: germańskiej, słowiańskiej, węgierskiej i żydowskiej¹⁵. Z drugiej strony, czynnikiem determinującym panoramę tematów poruszanych przez współczesną literaturę austriacką była debata publiczna wywołana w społeczeństwie tak zwaną aferą Waldheima w 1986 roku i reakcje na próbę rozrachunku z przeszłością nazistowską podejmowanego w utworach literackich przez twórców określanych mianem *Nestbeschmutzer* (kalających własne gniazdo), co szczególnie miało miejsce po premierze dramatu *Heldenplatz (Plac bohaterów)* Thomasa Bernharda w wiedeńskim Burgtheater w 1988 roku, jak również na zabiegi obecne w utworach Elfriede Jelinek, laureatki literackiej Nagrody Nobla, obnażającej skrzętnie ukrywane i tuszowane przez Austriaków wydarzenia z okresu nazizmu. Okoliczności te pokazują, że literatura austriacka długo jeszcze będzie rozliczać się z przeszłością wojenną¹⁶ – i nie tylko z następstwami drugiej wojny światowej, ale także i pierwszej.

Wskutek klęski I wojny światowej doszło do upadku jednego z najpotężniejszych mocarstw, jakim była wielonarodowa monarchia austro-węgierska. Prawie sto lat temu jej tereny były areną wydarzeń zmieniających na stałe dotychczasową sytuację geopolityczną i wpływających na dalsze losy narodów europejskich. Doszło do wyznaczenia nowych granic państwowych i powstania państw narodowych, wcześniej podległych cesarsko-królewskiej koronie, co pociągnęło za sobą ogromną falę migracji ludności europejskiej do swoich ojczyzn: Czechosłowacji, Węgier, Polski, Jugosławii i innych. O ile z perspektywy centrum nowo powstałych państw możliwy był jasny podział według narodowości, o tyle w przypadku terenów przygranicznych, w naturalny sposób wymieszanych narodowo, status narodowościowy nie zawsze był tożsamy z przynależnością państwową.

¹² S.H. Kaszyński, *Literatura austriacka: od Moderny do Postmoderny*, Biblioteka Telgte, Poznań 2016, s. 9–10.

¹³ Ibidem, s. 9–10.

¹⁴ Ibidem, s. 10.

¹⁵ Por. ibidem, s. 12.

¹⁶ Zagadnieniom opracowywania przeszłości w literaturze austriackiej poświęciła swój artykuł zatytułowany *Rozliczenie z przeszłością czy wichrzycielstwo? O austriackich debatach* Joanna Jabłkowska, „Tygiel Kultury” 2017, nr 2 (231), s. 5–11.

Dlatego na terenach dwujęzycznego pogranicza doszło do powstania ruchów mniejszości narodowych – w Austrii była to ludność słoweńska i węgierska – i etnicznych, walczących, także poprzez powstania zbrojne, o uznanie swojego statusu i samostanowienia. W przypadku Słoweńców i Węgrów decydującym rozwiązaniem miał być wynik przeprowadzonego pod nadzorem Rady Ambasadorów plebiscytu. I tak, Burgenland, dzięki ponad 60-procentowej większości głosów, znalazł się w większości po stronie węgierskiej, a ponad 60 procent Słoweńców w Karyntii zdecydowało o chęci pozostania w granicach Austrii. Poza granicami Austrii pozostało także wielu niemieckojęzycznych obywateli, którzy nie zawsze uzyskali status mniejszości, jak to miało miejsce w przypadku mieszkańców Tyrolu Południowego we Włoszech.

Sytuacji Słoweńców w austriackiej Karyntii oraz niemieckojęzycznych mieszkańców Tyrolu Południowego we Włoszech poświęcone są dwa wybrane utwory literackie: *Engel des Vergessens* Mai Haderlap i *Stillbach oder die Sehnsucht* Sabine Gruber. Uwagę przykuwa kilka analogii – obydwie autorki zaliczane są do przedstawicielek współczesnej literatury austriackiej, obie pochodzą z terenu pogranicza, a także podjęły studia i pewien okres swego życia związały z Wiedniem. W przedstawianych utworach podejmują one próbę literackiego objaśniania złożonej historii małych ojczyzn: dzieje bohaterki powieści Mai Haderlap odzwierciedlają autobiograficzne doświadczenia autorki, natomiast losy bohaterów książki Sabine Gruber są fikcyjne, jednak opisywane wydarzenia miały miejsce w rzeczywistości. Narracja jednej i drugiej powieści obrazuje sytuację jednostki, a także pokazuje, jaki wpływ na jej dalsze losy wywarły rozstrzygnięcia tak zwanej wielkiej polityki w sprawie nowego porządku granic. To właśnie temat granicy, jej stawiania, przesuwania i przekraczania – w znaczeniu dosłownym i symbolicznym – jest centralnym motywem badanych utworów.

Do paraleli łączących oba teksty zaliczyć można także ten sam rok ich powstania, podobny rok urodzenia autorek i ich dorastanie w środowisku mniejszościowym. Narracje osnute są wokół historii dwóch narodów zamieszkujących teren pogranicza i doświadczonych wojną. Opublikowane w 2011 roku książki, choć dotyczą historii Austrii, ukazały się nakładem niemieckich oficyn: *Engel des Vergessens* w wydawnictwie Wallstein w Göttingen, natomiast *Stillbach oder die Sehnsucht* opublikował C.H. Beck w Monachium. Przekroczenie granicy i wejście na bardziej neutralny (niemiecki) grunt można różnie interpretować. Krytyk literacki Andreas Wirthensohn zauważa, że „granica i to, co pomiędzy nią, jest symbolem ran niezabliźnionych do czasów obecnych, odczuwanych ciągle jeszcze przez kolejne pokolenia”¹⁷.

¹⁷ A. Wirthensohn, *Rezension zu Gruber Sabine: Stillbach oder die Sehnsucht*, „Wiener Zeitung“ z 29.07.2011, źródło: http://www.wienerzeitung.at/themen_channel/literatur/

Zarówno Maja Haderlap, jak i Sabine Gruber wywodzą się z terenu pogranicza i wychowały się w rodzinach posługujących się na co dzień językiem mniejszości – Maja Haderlap słoweńskim w Austrii, a Sabine Gruber niemieckim we Włoszech. Opuściły rodzinne strony, udając się na studia do Wiednia, gdzie studiowały między innymi germanistykę, a swoją pracę naukową ukoronowały doktoratem. W dorobku mają utwory prozatorskie, ale także poezję i publicystykę, a omawiane powieści napisały krótko przed ukończeniem pięćdziesiątego roku życia¹⁸. Pisarki pochodzą z terytorium będącego niespełna 100 lat temu areną wielkich migracji w następstwie ustaleń traktatu pokojowego z Austrią w 1919 roku o przesunięciu granic państwowych. Wydarzenia te stanowią dla narracji obu powieści ważną cezurę czasową i są kluczowe dla historii tych wielonarodowych terenów, jak i losów ich mieszkańców, tożsamych w dużej mierze z losami bohaterów powieści. Znamienne jest, że doświadczenie utraty ojczyzny dotknęło w takiej samej mierze niemieckojęzycznych Tyrolczyków, jak i Słoweńców w austriackim regionie Karyntii.

Przekraczanie granic w życiu i twórczości Mai Haderlap

Książka Mai Haderlap *Engel des Vergessens* jest jej jedynym, a przy tym autobiograficznym i napisanym w języku niemieckim utworem epickim. Zawiera wiele informacji historycznych i werbalizuje nieczęsto podejmowany w dyskursie społecznym w Austrii, a tym bardziej na terenie Karyntii¹⁹, problem prześladowań i represjonowania mniejszości słoweńskiej w okresie Trzeciej Rzeszy oraz skutków tej polityki dla przedstawicieli pokolenia wojny i ich potomków. W pierwszoosobowej narracji opisana jest chronologicznie historia życia postaci, od małej dziewczynki po dorosłą kobietę, na tle losów trzech pokoleń rodziny doświadczonej wojną i prześladowaniami. Akcja powieści toczy się w zamieszkałej głównie przez Słoweńców wiosce Leppen (słow. Lepena), niedaleko Bad Eisenkappel na granicy austriacko-jugosłowiańskiej (obecnie słoweńskiej). Przez stary dom rodzinny przechodzi symboliczny korowód zmarłych, tj. osób zamęczonych w obozach, ofiar torturowanych w areszcie, a każda rozmowa schodzi na temat wspomnień partyzantów ukrywających się w lasach i deportacji

buecher_aktuell/385931_Gruber-Sabine-Stillbach-oder-Die-Sehnsucht.html [dostęp: 20.01.2018].

¹⁸ Maja Haderlap urodziła się 3.08.1961 roku w miejscowości Bad Eisenkappel, słow. Źelezna Kapla, a Sabine Gruber 6.08.1963 roku w Merano, niem. Meran.

¹⁹ U. Greiner, *Gerechtigkeit für Slowenen*. »Die versteht sich in Kärnten immer nicht von selbst«, „Die Zeit“ 2011, nr 30 z 22.06.2011.

członków ich rodzin. Kilkuletnia protagonistka dorasta w pokoju babci chronionym wieloma wizerunkami aniołów stróżów, ale jednocześnie przepełnionym duchami przeszłości. Zamiast bajek na dobranoc dziewczynka czyta pamiętnik babci z KZ Ravensbrück oraz słucha jej opowieści o okresie niewoli w obozie, o bolesnych i okaleczających doświadczeniach medycznych wykonywanych na kobietach, o zamordowanych w niewoli i o wielomiesięcznej tułaczce w drodze powrotnej do domu.

Historia opisana w książce odbiła się głośnym echem medialnym, gdy Maja Haderlap w 2011 roku za fragment powieści zatytułowany *Kessel* (Kocioł), ukazujący na przykładzie historii własnej rodziny zmagania ruchu oporu prześladowanych Słoweńców w Karyntii w okresie drugiej wojny światowej, została uhonorowana Nagrodą im. Ingeborg Bachmann, zaliczaną do najważniejszych wyróżnień literackich w niemieckim obszarze językowym. Wydana jeszcze w tym samym roku powieść *Engel des Vergessens* spotkała się z pozytywnym odzewem ze strony krytyki literackiej i ogromnym zainteresowaniem czytelników, a autorkę uhonorowano wieloma prestiżowymi nagrodami²⁰. Rok po wydaniu niemieckiej wersji powieść została przetłumaczona na język słoweński i wydana w Słowenii pod tytułem *Angel pozabe*. O jej sukcesie świadczą tłumaczenia na wiele innych języków: angielski, francuski, czeski, a nawet arabski²¹. Książka była wiele razy wznawiana i ukazała się w wydaniu kieszonkowym, co świadczy o jej poczytności. Powieść została także zaadaptowana w 2015 roku na potrzeby teatru²², wyreżyserowana przez Georga Schmiedleitnera dla wiedeńskiego Akademietheater i była wystawiana do końca 2017 roku.

Na język polski został przetłumaczony jedynie fragment powieści zatytułowany *Kocioł*²³ przez Ewę Ziegler-Brodnicką w związku ze spotkaniami Mai Haderlap zorganizowanymi z inicjatywy Austriackiego Forum Kultury w Warszawie w kilku miastach Polski w listopadzie 2016 roku. Ponieważ w Polsce autorka jest jeszcze mało znana, warto przedstawić jej dotychcza-

²⁰ Autorka została za swoją powieść uhonorowana nagrodą Bruno-Kreisley-Preis für das politische Buch i Großes Goldenes Ehrenzeichen des Landes Kärnten (2011) oraz Rauriser Literaturpreis (2012).

²¹ Powieść *Engel des Vergessens* ukazała się w tłumaczeniach: słoweńskim pod tytułem *Angel pozabe* w 2012 r., angielskim *Angel of Oblivion* w 2016 r., czeskim *Anděl zapomněl* w 2016 r., francuskim *L'ange de l'oubli* w 2015 r., a nawet arabskim *Malāk an-nisyan: riwāya* w 2015 r.

²² M. Haderlap, *Ich litt an Phantomschmerzen. Interview mit Ronald Pohl*, „Der Standard“ z 7.09.2015, źródło: <https://derstandard.at/2000021844616/Maja-Haderlap-Ich-litt-an-Phantomschmerzen> [dostęp: 20.01.2018].

²³ M. Haderlap, *Anioł zapomnienia* (fragmenty), przeł. E. Ziegler-Brodnicka, „Tygiel Kultury” 2017, nr 2 (231), s. 53–60.

sowe dokonania literackie. Urodzona w niewielkiej miejscowości, tuż przy ówczesnej granicy austriacko-jugosłowiańskiej, oddzielającej od siebie dwa państwa i dwa systemy polityczne, ale także jeden etniczny naród, autorka zadebiutowała jako poetka w czasopismach i antologiach, a samodzielny tomik poetycki ukazał się w 1998 roku (dwujęzyczny słoweńsko-niemiecki)²⁴. W 2014 roku opublikowała w języku niemieckim zbiór poezji *langer transit: Gedichte*²⁵. Maja Haderlap wykładała – po studiach teatrologii i germanistyki na Uniwersytecie Wiedeńskim i po uzyskaniu stopnia doktora – literaturę porównawczą na Uniwersytecie w Klagenfurcie, a w latach 1992–2007 była kierownikiem dramaturgii w tamtejszym Teatrze Miejskim. Współredagowała także literackie czasopismo Słoweńców w Karyntii „mladje”. Ponadto Maja Haderlap tłumaczy teksty ze słoweńskiego na język niemiecki, jest zaangażowaną publicystką, zabiera głos w debatach medialnych, zajmując stanowisko w ocenie dorobku współczesnej sceny literackiej Słoweńców w Karyntii. W 2016 roku została przyjęta w poczet członków Niemieckiej Akademii Języka i Twórczości Poetyckiej (Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung).

Historia (nie)opowiedziana

Opisana przez Haderlap historia wsi i rodziny naświetla problem ruchu oporu Słoweńców w Karyntii wobec nazistowskiego państwa na terenie Austrii. Opowieść – jak w soczewce – skupia problemy, z jakimi musieli zmierzyć się słoweńscy mieszkańcy wioski w okresie austrofaszyzmu, poddani eksterminacji w okresie nazistowskim. Wywożeni przymusowo z Karyntii sprzeciwiali się tym praktykom, walcząc w partyzantce brutalnie zwalczanej przez nazistów, łącznie z torturowaniem dzieci, od których wymuszano zdradzenie miejsca kryjówki, a tym samym wydanie na śmierć najbliższych. Taką pamięć dziedziczy dziewczynka dorastająca po wojnie w domu zdominowanym przeszłością. Miejsmem pamięci jest tu pokój babci prowadzącej ciągły monolog, opowiadającej przerażające historie z okresu wojny, pobytu i powrotu z obozu Ravensbrück. Uderzająca w jej postawie jest chęć udowodnienia, że możliwe jest życie po obozie, chociaż gdziekolwiek spojrzeć, natrafić można na ślady pomordowanych podczas wojny, zamęczonych w obozach, samobójców i postaci nieradzących sobie z traumą przeszłości.

²⁴ Eadem, *Gedichte: Pesmi*, przeł. K.D. Olof, Drava-Verlag, Klagenfurt/Celovec 1998.

²⁵ Eadem, *langer transit: Gedichte*, Wallstein-Verlag, Göttingen 2014.

Maja Haderlap podejmuje problemy będące w Austrii długo tematem tabu²⁶. Większość wolała tej historii nie pamiętać, a pozostali milczeli ze strachu, ale i z braku słów do wyrażenia bezmiaru krzywd doznanych przez tę etniczną mniejszość przygranicznego regionu. Maja Haderlap, publikująca dotychczas poezję w języku słoweńskim, chcąc wyrazić bardzo osobistą, dotąd nieopowiedzianą, historię, posługuje się językiem „mniej osobistym”, jakim jest dla niej niemiecki. Przekroczenie granicy języka było kluczowe przede wszystkim dla samej autorki. Można domniemywać, że zaważyła na tym chęć zachowania dystansu do problemu lub też próba dotarcia do szerokiej grupy odbiorców i potrzeba przekroczenia granicy nieświadomości społeczeństwa austriackiego. Sama autorka wydaje się dawać odpowiedź na to pytanie w eseju *Rzeczywistość cieni. Spotkania z austriackim tabu*²⁷, w którym eksplikuje:

W skrytości ducha żywiłam nadzieję, że poprzez język i jego zdolność do zmysłowego przedstawiania świata uda mi się wydobyć przeszłość karyntkich Słoweńców, a wraz z nią historię mojego własnego życia, ze sfery politycznej manipulacji, i rzucić światło na to, co wypierane i bolesne. Podjęłam swego rodzaju literacką próbę wypędzenia duchów, pragnąc obniżyć neurotyczne napięcia poprzez precyzję doznań, myśli i sformułowań, a nie obwinianie²⁸.

Ta bardzo osobista historia rodzinna jest opowiedziana przez dziewczynkę, która zostaje poetką i pisarką, stanowi więc alter ego Mai Haderlap, dlatego, jak pisze Remigiusz Grzela, staje się „medium doskonałym” do wyrażenia nieopisanego potąd doświadczenia okrucieństwa²⁹.

Złożoność dziejów regionów przygranicznych, ukazanych w omawianych tekstach, wpisana w historię Europy ostatniego stulecia i odzwierciedlona w opisie losów bohaterów powieści Mai Haderlap, w powszechnej świadomości społecznej nie zawsze jest znana, dlatego wgląd w historyczno-polityczny kontekst wydaje się niezbędny do właściwego odczytania tekstu. Przez około 1000 lat ludność słowiańska i germańska stosunkowo zgodnie zamieszkiwała teren Karyntii³⁰. Ruch narodowościowy w XIX wie-

²⁶ Tabuizacja historii w Karyntii jest przedmiotem polemicznego artykułu publicystycznego Mai Haderlap opublikowanego w austriackim dzienniku „Die Presse” z 10.05.2013, pod tytułem *Ich, Partisanin Maja Händerlat. Die Wirklichkeit der Schatten. Mein Kärnten: Begnungen mit einem österreichischen Tabu*, w odpowiedzi na niektóre ostre reakcje opinii publicznej po wydaniu książki. Por. źródło: <https://diepresse.com/home/spectrum/zeichenderzeit/1400762/Ich-Partisanin-Maja-Haenderlat> [dostęp: 23.03.2018].

²⁷ Por. R. Grzela, *Tu stoją ule, a tam domy, gdzie ich zabito (o powieści Mai Haderlap „Anioł zapomnienia”)*, „Tygiel Kultury” 2017, nr 2 (231), s. 61–64.

²⁸ Ibidem, s. 63. Cytowany fragment eseju przetłumaczony został przez Krystynę Schmidt.

²⁹ R. Grzela, *Tu stoją ule, a tam domy, gdzie ich zabito...*, s. 61.

³⁰ Por. E. Zöllner, *Geschichte Österreichs: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1990, s. 492; *Geschichte Österreichs*, red. T. Winkelbauer, Reclam, Stuttgart 2015, s. 506–507.

ku, gdy jeszcze co czwarty mieszkaniec Karyntii mówił po słoweńsku, a szczególnie okoliczność opowiedzenia się w przeprowadzonym w 1920 roku plebiscycie za pozostaniem w Austrii lub w Jugosławii, doprowadziły do zantagonizowania ludności, mimo iż stanowiąca wówczas blisko 70 procent terenu plebiscytowej społeczności słoweńska w około 60 procentach zagłosowała za pozostaniem na terenie Austrii³¹. Stało się tak głównie za sprawą kobiet, wdów wojennych mieszkających na wsiach, w rodzinnych gospodarstwach, zapewniających im podstawy egzystencji. Słoweńcy w Austrii w czasach I Republiki korzystali z praw wynikających ze statusu mniejszości do momentu *Anschlußu* Austrii do Trzeciej Rzeszy w 1938 roku, po którym rozpoczęły się prześladowania ludności, a po wybuchu II wojny światowej – jej deportacje na roboty przymusowe na teren Rzeszy. Stawianie oporu groziło aresztowaniem i zastosowaniem tortur nałożonych przez nazistowski aparat, składający się na tamtych terenach w większości z lokalnych funkcjonariuszy³². Sytuacja taka przyczyniała się do odmowy służby wojskowej i dezercji z Wehrmachtu, a w konsekwencji ukrywania się w lasach, gdzie organizowano czynny ruch oporu. Za udział w partyzantce przez niegodzących się na wcielenie do Wehrmachtu mężczyzn całym rodzinom groziło – według stosowanej przez nazistów odpowiedzialności zbiorowej – natychmiastowe rozstrzelanie albo zesłanie do obozu koncentracyjnego. Ofiarą tej opresyjnej polityki była rodzina głównej bohaterki powieści, a w rzeczywistości także rodzina Mai Haderlap.

W czasach współczesnych ludność słoweńska stanowi zaledwie ok. 2% ogółu ludności Karyntii³³, dlatego można uznać ją za grupę marginalną. Austriacki Traktat Państwowy z 1955 roku teoretycznie zapewnia respektowanie praw mniejszości słoweńskiej, jednak w okresie rządów partii ludowej (ÖVP) do 1970 roku kwestia praw mniejszości etnicznych nie była poruszana w dyskusji publicznej. Debatę rozpoczęto dopiero za czasów socjaldemokratycznego rządu Brunona Kreisky'ego. Gorącą kwestią było wprowadzenie w 1972 roku tablic dwujęzycznych, niszczonej celowo podczas tak zwanego szturm na tablice miejscowości (*Ortstafelsturm*)³⁴.

³¹ Por. *Geschichte Österreichs...*, s. 479.

³² Por. V. Sima, *Kärntner Slowenen unter nationalsozialistischer Herrschaft: Verfolgung, Widerstand und Repression*, [w:] *NS-Herrschaft in Österreich. Ein Handbuch*, red. E. Talos, E. Hanisch, W. Neugebauer, R. Sieder, Öbvht, Wien 2000, s. 744–766.

³³ Według spisu ludności z 2001 r. Słoweńcy stanowią około 13 000 mieszkańców w liczącej prawie 560 000 społeczności kraju związkowego Karyntia. Por. B. Entner, A. Malle, *Die Kärntner Slowenen*, Klagenfurt 2003, źródło: <http://www.uni-klu.ac.at/his/downloads/broschuere.pdf> [dostęp: 22.03.2018].

³⁴ *Staatsvertrag, Ortstafelsturm, 17,5 Prozent*, „Der Standard”, 1.04.2011, źródło: <https://derstandard.at/1297822109109/Chronologie-Staatsvertrag-Ortstafelsturm-175-Prozent> [dostęp: 23.03.2018].

W pierwszych latach nowego tysiąclecia temat powrócił, zaogniony przez ówczesnego premiera regionu, reprezentującego kontrowersyjnie postrzeżoną prawicową partię wolnościową FPÖ Jörga Haidera, niewykazującego chęci zawarcia kompromisu, a ponadto podsycającego dawne resentymenty w społeczeństwie. Konsensus w sprawie wprowadzenia tablic dwujęzycznych zawarty został dopiero w 2011 roku³⁵.

Twórczość Mai Haderlap cechuje „zmaganie się z tożsamością językową”³⁶, co Stefan H. Kaszyński tłumaczy tym, że autorka nie chce zrezygnować ze swojej suwerenności z powodu języka³⁷. Poetycki język Haderlap daleki jest od głośnego tonu oskarżania – wprowadza klimat refleksji, opisu emocji i tłumaczenia przyczyn. Przesłanie ukazującej się bohaterce we śnie babci wyrażone jest w apelu o ciszę: „Nie tak głośno, powiedziała, w przeciwnym razie nic nie można usłyszeć”³⁸. Poetka Maja Haderlap przekracza granice języka, wyrażając subtelnymi słowami to, co nie zostało jeszcze wyartykułowane. Całe dorosłe życie bohaterki powieści polega na poszukiwaniu własnej tożsamości i szukaniu odpowiedzi na dręczące ją pytania o przeszłość swej rodziny. Dylemat bohaterki oddaje prezentowany w oryginalnie fragment książki:

[...] nationale und sprachliche Grenze muss erklärt und ausgewiesen werden: „Wer bin ich, zu wem ich gehöre, warum ich Slowenisch schreibe oder Deutsch spreche? Solche Bekenntnisse haben einen Schattenhof, in dem Gespenster herumstehen mit dem Namen Treue und Verrat, Besitztum und Territorium, Mein und Dein. Auch wenn die heroischen Taten der slowenischen Widerstand von den Weltmächten für den Beitrag Österreichs in das Prozess Entnazifizierung angerechnet wurde, findet sie in der Geschichte der Zweiten Republik keinen Platz. (HE, s. 220)

To mocne słowa w stosunku do oficjalnej polityki pamięci państwa, stawiające zarzut braku zadośćuczynienia w stosunku do społeczności, która przyczyniła się do procesu demokratyzacji wolnej Austrii. Wyraźny jest zamysł zaangażowania politycznego bohaterki, która stoi na stanowisku, że przekraczanie granic jest „aktem politycznym” – „ein politischer

³⁵ Ch. Zöchling, *Ortstafeln: Die Wiederkehr des Verdrängten*, „Profil”, 9.04.2011, źródło: <https://www.profil.at/home/ortstafeln-die-wiederkehr-verdraengten-293611> [dostęp: 23.03.2018].

³⁶ S.H. Kaszyński, *Österreichische Literatur zwischen Moderne und Postmoderne...*, s. 184. Tekst w oryginale: „Ringens mit der Sprachidentität”, w tekście ciągłym tłumaczenie autorki.

³⁷ Ibidem, s. 184. Tekst w oryginale: „ihre Souveränität wegen der Sprache nicht aufgeben”, w tekście ciągłym tłumaczenie autorki.

³⁸ Tekst w oryginale: „Nicht so laut, sagt sie, sonst kann man nichts hören” (HE, s. 287), w tekście ciągłym tłumaczenie autorki. Cytowane fragmenty powieści Mai Haderlap *Engel des Vergessens* oznaczone są w dalszej części artykułu w tekście sygnaturą (HE) z podaniem numeru cytowanej strony.

Akt” (HE, s. 220). W twórczości Haderlap dokonuje się – jak dowodzi również Michael Vrbcinc – ciągłe burzenie granic oraz pokonywanie bądź usuwanie ograniczeń w znaczeniu estetycznym i politycznym³⁹.

Ważnym zabiegiem literackim Mai Haderlap jest posługiwanie się metaforą. Anioł występuje w postaci stróża, ale i tytułowego anioła zapomnienia:

Der Engel des Vergessens dürfte vergessen haben, die Spuren der Vergangenheit aus meinem Gedächtnis zu tilgen. Er hat mich durch ein Meer geführt, in dem Überreste und Bruchstücke schwammen. Er hat meine Sätze auf dahintreibende Trümmer und Scherben prallen lassen, damit sie sich verletzen, damit sie sich schärfen. Er hat die Engelbildchen über meinem Kindebett endgültig entfernt. Ich werde diesen Engel nicht zu Gesicht bekommen. Er wird keine Gestalt haben. Er wird in den Büchern verschwinden. Er wird eine Erzählung sein. (HE, s. 286–7)

Wielokrotnie pojawiającym się w różnych kontekstach motywem jest również las. Dla bohaterów powieści jest on miejscem, w którym można było wędrować, zbierać drewno i owoce runa, ale także ukryć się przed agresją pijanego ojca. Dawał on schronienie dezertrom z armii i partyzantom z ruchu oporu ukrywającym się przed nazistami. Jak czytamy w powieści: „Opowieści krążą wokół lasu, tak jak las krąży wokół naszej zagrody”⁴⁰. Dlatego narratorka niezwykle poetycko przywołuje ten obraz:

Ledwie spojrzę z okna sypialni, las pcha mi się do oczu lub czai się za łąką ze swoją rowkowatą i zębatą powierzchnią. Pewnego dnia – obawiam się – wystąpi z brzegów i opuści zalesione stoki, zaleje nasze myśli, bo dziś już mam poczucie, że las okupuje myśli mężczyzn pracujących z moim ojcem, czy przychodzących do nas, żeby udać się na polowanie⁴¹.

Motyw lasu pojawia się także w lirycznych opisach w poezji Mai Haderlap:

pamiętam, jak siedzieliśmy w lesie
obgryzając liście.
powiedziałaś: wojenne grzyby rosną
wewnątrz. sfermentowana, starzejąca się
woda prześwieca przez skórę.
to jest nienawiść, moja droga.
tymczasem ja wyciągałem robaki z podbrzusza, patrzyłam
jak sprawiedliwy bóg robi gwiazdę
i łamie sobie nogi, widziałam
wzbieranie nocy.

³⁹ M. Vrbcinc, *Der Boden unter den Füßen ist die Sprache*, [w:] *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten: monografische Essays*, red. J. Strutz, Klagenfurt, Celovec 1989, s. 166–174, s. 169.

⁴⁰ Tłumaczenie fragmentu powieści Mai Haderlap *Anioł zapomnienia* zatytułowanego *Kocioł [Kessel]* w przekładzie Ewy Ziegler-Brodnickiej opublikowano w czasopiśmie „Tygiel Kultury” w 2017r., s. 53–60. Cytowany fragment pochodzi ze strony 54.

⁴¹ Ibidem, s. 53.

moje znamię nabrzmiało
a ślimaki wpełzły po pniu drzewa.
mogłoby się coś zdarzyć!
ale ty trzymałeś mnie mocno: chodź,
rzekłeś, chodź! Nic nas nie czeka.
nikt nie pilnuje domu⁴².

Las stanowi również „kurtynę” umożliwiającą niegdyś nielegalne przekroczenie dawnej granicy pomiędzy Austrią i Jugosławią. Z opowieści dziewczynki wyłania się obraz ojca przekraczającego zieloną granicę podczas prac leśnych. Dziecko jest świadome ryzyka i niebezpieczeństwa takiego postępowania, podczas gdy dla ojca wydaje się ono przygodą, sposobem na naigrywanie się z narzuconego przez granice państwa porządku, a momentami nawet pozyskania wolności poprzez możliwość przekroczenia granicy w dowolnym miejscu i czasie. O ile obecnie nie istnieją żadne ograniczenia w przemieszczaniu się na pograniczu austriacko-słoweńskim, o tyle w czasach, kiedy tereny znajdującej się po drugiej stronie żelaznej kurtyny Słowenii wchodziły w skład Jugosławii, dla Słoweńców po stronie austriackiej przekroczenie granicy związane było ze spotkaniem z inną rzeczywistością. We wspomnieniach bohaterki pozostały coroczne wyjazdy na pielgrzymkę do sanktuarium maryjnego po stronie jugosłowiańskiej, łączone „przy okazji” z przemytem towarów, spośród których te najbardziej zakazane, jak na przykład wódka, były ukrywane pod ubraniem umierającej z tego powodu ze strachu kilkuletniej dziewczynki.

Dorośla bohaterka powieści dokonuje rozrachunku z przeszłością swej rodziny, nazywa po imieniu traumatyczne doświadczenia babci oraz ojca i próbuje wytłumaczyć jego uzależnienie od alkoholu i napady agresji doświadczanymi przez niego w dzieciństwie torturami. Dorośla kobieta relacjonuje niezwykle szczegółowo przeżycia z dzieciństwa i przelewa je na papier, jakby chciała się z tych doświadczeń oczyścić, ale przede wszystkim wyartykułować dotąd przemilczane i niewypowiedziane – ze strachu lub ze wstydu – doświadczenia swoich najbliższych. Ma ku temu uzasadnione podstawy, gdyż na normalizację współżycia obydwu narodów cień rzucają występujące po obu stronach antagonizmy. Autorka naświetla głównie animozje cechujące nastawionych narodowo mieszkańców Karyntii. Z przypadającego na przełom lat 60. i 70. XX wieku okresu szkolnego dziewczynki, zdominowanego ostrą debatą na temat dwujęzycznego nazewnictwa miejscowości, pochodzą wspomnienia bohaterki o słownym dokuczaniu ze względu na słoweńskie pochodzenie. Wpływ na taki stan

⁴² M. Haderlap, [*pamiętam, jak siedzieliśmy*], [w:] tejże, *Pod język wkładam Ci słowo: antologia nowej poezji austriackiej*, red. R. Wojnakowski; wstęp M. Müller, Atut, Wrocław 2014, s. 58.

rzeczy miała występująca tolerancja zachowań dyskryminacyjnych w stosunku do mniejszości słoweńskiej ze strony władz oficjalnych i organów ścigania. Wobec Austriaków w narracji pojawia się stosunkowo niewiele przypadków werbalnej wrogości Słoweńców. Najczęściej powtarzaną obelgą było określenie „nazista” – *ein Nazi* (HE, s. 180).

Przekraczanie granic w twórczości Sabine Gruber

W opowieści *Stillbach oder Die Sehnsucht* Sabine Gruber przemieszczamy się na teren pogranicza włosko-austriackiego. Zarówno pisarka, jak i postaci jej książek przekraczają historyczną granicę Tyrolu Południowego oraz przemieszczają się między Włochami a Austrią, między Tyrolem a Rzymem. Motywy ich migracji nie są jednorodne. Bohaterki powieści *Stillbach oder Die Sehnsucht* – trzy kobiety reprezentujące trzy pokolenia – opuszczają w różnych okolicznościach swe rodzinne strony, fikcyjną tyrolską wioskę Stillbach. Ich mniej lub bardziej dramatyczne losy toczą się dalej w Rzymie. Emma Manente wyjeżdża w 1938 roku do pracy w charakterze gospodyni domowej. Ines wyjeżdża do Rzymu dwukrotnie: pierwszy raz jako nastolatka do pracy sezonowej w hotelu Manente, a po raz drugi na studia, gdzie pozostaje, by zajmować się zawodowo przeszłością. Pisze książkę o historii Emmy Manente, losie jej rodziny po aneksji Tyrolu Południowego, przeszłości faszystowskich Włoch i zmaganiach z nieprzepracowaną przeszłością. Zarówno Emma, jak i Ines pozostają w wiecznym mieście aż do śmierci. Nagła śmierć Ines ściąga do Rzymu jej przyjaciółkę z dzieciństwa, Clare. Postać Clary łączy kłamrą fikcyjną historię Emmy z życiem opisującej jej dzieje Ines.

Zrozumienie problematyki przekraczania granic terytorialnych, językowych i mentalnych pogranicza włosko-austriackiego, podniesionej przez Sabine Gruber, nie dokona się bez nakreślenia sytuacji niemieckojęzycznego Tyrolu Południowego po 1919 roku. Południowa część Tyrolu, przez stulecia związanego historycznie z Austrią, została anektowana przez Włochy w 1920 roku mocą ustaleń traktatu pokojowego z Saint-Germain z 1919 roku. Tyrol Południowy miał być rodzajem „nagrody” za przystąpienie do sojuszu przeciwko austriacko-niemieckiemu blokowi, a kwestia terenu i jego mieszkańców nie podlegała negocjacjom⁴³. W konsekwencji stanowiący większość niemieckojęzyczni mieszkańcy, posiadający odrębną świadomość kulturową, pozbawieni zostali jakichkolwiek praw etnicznych, co stawiało ich w sytuacji o wiele gorszej niż Słoweńców w Karyntii. Po

⁴³ Por. *Geschichte Österreichs...*, s. 479.

objęciu władzy przez faszystów w 1922 roku doszło do wprowadzenia bezwzględnej polityki italianizacji, realizowanej poprzez zakaz używania języka niemieckiego w szkołach i urzędach, przymusową zmianę imion, nazwisk i nazw geograficznych na włoskie, a także przez wprowadzenie działań mających na celu zniszczenie wszelkich śladów austriackich, np. niszczenie pomników czy usuwanie tablic i napisów. Restrykcje władz faszystowskich polegały ponadto na prowadzeniu na terenie, o nowej nazwie Alto Adige, polityki gospodarczej i budowlanej preferującej Włochów. Działania te spowodowały powstanie w 1930 roku organizacji ruchu oporu (VKS – *Völkischer Kampfring Südtirol*), a także szkół działających potajemnie, tzw. *Katakumbenschulen*. Kwestia Tyrolu Południowego miała zostać definitywnie rozwiązana mocą zawartego w 1939 roku paktu Mussolini–Hitler, uznającego, po pierwsze, granicę z 1919 roku, a po drugie, wprowadzającego doktrynę *Heim-ins-Reich* (do macierzy, do Rzeszy, przeł. M.W.-B.), polegającą na konieczności wyboru między dobrowolnym przesiedleniem Tyrolczyków na teren Rzeszy, na co zdecydowało się ponad 80% mieszkańców, a pozostaniem na rodzinnych gospodarstwach, ale bez roszczeń do wszelkich praw etnicznych. Doprowadziło to do zantagonizowania społeczeństwa Tyrolu na pokolenia, a jego status nie zmienił się także po II wojnie światowej, gdy postanowieniem pokoju paryskiego z 1947 roku zagwarantowane miały być prawa mniejszości. Także ustalenia układu Gruber–De-Gaspari pozostały tylko na papierze. Wieloletnią batalię o uzyskanie autonomii zapoczątkowała masowa manifestacja na zamku Sigmundskron w 1957 roku. Prowadzona polityczna i ekonomiczna marginalizacja Tyrolu Południowego spowodowała nasilenie się tendencji separatystycznych, wspieranych przez członków organizacji BAS, niejednokrotnie wspólnie z ugrupowaniami powiązаныmi z kręgami neonazistowskimi, wymuszanie praw drogą ataków bombowych, mających swój punkt kulminacyjny podczas *Feuernacht – nocy ognia* w 1961 roku. Dopiero przedstawienie kwestii Tyrolu Południowego na forum ONZ przez Brunona Kreisky’ego doprowadziło do rozmów i wprowadzenia w 1972 roku tzw. Pakietu Tyrolu Południowego. W 1992 roku Tyrol Południowy uzyskał status regionu autonomicznego⁴⁴.

Przekraczanie granic wpisane jest w biografię urodzonej w 1963 roku na terenie Tyrolu Południowego powieściopisarki i poetki Sabine Gruber⁴⁵.

⁴⁴ Por. R. Steininger, *Südtirol. Vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart*, Studien-Verlag, Innsbruck, Wien 2003.

⁴⁵ Por. A. Strohmaier, *Kontingenz und Reflexion. Zur narrativen Poetik Sabine Grubers*, [w:] *Schreibweisen – Poetologien 2. Zeitgenössische österreichische Literatur von Frauen*, red. P. Ganglbauer, H. Kernmayer, Milena-Verlag, Wien 2010, s. 393–411.

Po ukończeniu germanistyki, historii i nauk politycznych w Innsbrucku i Wiedniu Gruber opuściła Austrię i pracowała w Wenecji (1988–1992). Z przyczyn zdrowotnych wróciła do Wiednia, gdzie od 2000 roku wykonuje, po części dzięki otrzymanym nagrodom i stypendiom⁴⁶, wolny zawód pisarki. Oprócz prozy Gruber jest autorką esejów, słuchowisk i sztuk teatralnych. Ponadto przejęła i opiekuje się, wspólnie z Renate Mumelter, spuścizną Anity Pichler – autorki z Tyrolu Południowego. Dwujęzyczna Gruber pisze i publikuje w języku niemieckim, a książka *Stillbach oder die Sehnsucht* została przetłumaczona na język włoski⁴⁷.

Sabine Gruber obrazuje w swej twórczości rzeczywistość opisaną z kobiecego punktu widzenia oraz z perspektywy własnych doświadczeń, stosując przy tym zaskakujące i pełne ekspresji środki wyrazu do oddania uczuć i pragnień dojrzałych kobiet. Jednak, jak zauważa Stefan H. Kaszyński⁴⁸, nie sposób zaliczyć Sabine Gruber do ewoluującego pod względem „tematycznym, poetologicznym i psychologicznym” grona autorek współczesnej literatury kobiecej (*Frauenliteratur*). Bo chociaż narracja Sabine Gruber inspirowana jest kobiecą wrażliwością, a zarówno jej poezja, jak i proza „pełne są postmodernistycznych aluzji”⁴⁹, to autorka nie deklaruje „przynależności do tej formacji intelektualnej”⁵⁰, jak konkluduje Kaszyński.

Stillbach oder Die Sehnsucht jest jednak narracją kobiecą, składającą się z dwóch części, powieści ramowej, rozpoczynającej i kończącej książkę, opowiedzianej przez Clary Burger, i „powieści w powieści”, nazywanej w tekście *manuskrytem*. Książkę rozpoczyna scena podróży pociągiem Clary z Wiednia przez Stillbach do Rzymu, podczas której czytelnik jest świadkiem zmieniających się granic państwowych, kulturowych i mentalnych. Opuszczenie przełęczy Salurno, niewidzialnej granicy dzielącej językowo i kulturowo dwa narody, wywołuje u Clary uczucie wolności i tęsknoty za miejscem, gdzie może złapać „głęboki oddech” („Ort des Atemholens”,

⁴⁶ Sabine Gruber otrzymała m.in. następujące stypendia i nagrody: Förderpreis der Stadt Wien, Reinhard-Priessnitz-Preis, Förderpreis zum österreichischen Staatspreis für Literatur, Heinrich-Heine-Stipendium der Stadt Lüneburg, Stipendium auf Schloß Solitude Stuttgart, Elias-Canetti-Stipendium der Stadt Wien. Por. *Lexikon Literatur Tirol*, źródło: https://orawww.uibk.ac.at/apex/uprod/f?p=TLL:2:0:::P2_ID:215 [dostęp: 20.03.2018].

⁴⁷ Por. S. Gruber, *Stillbach o della nostalgia*, Trad. di Cesare De Marchi, Marsilio, Venetia 2014.

⁴⁸ „Die Literatur von Sabine Gruber erfasst keineswegs die gesamte Problematik der sich thematisch, poetologisch und psychologisch wandelnden Frauenliteratur im 21. Jahrhundert”. S.H. Kaszyński, *Österreichische Literatur von Moderne bis Postmoderne...*, s. 152.

⁴⁹ S.H. Kaszyński, *Literatura austriacka od Moderny do Postmoderny*, s. 154.

⁵⁰ Ibidem.

GH, s. 13). W powieść ramową autorka wplata *manuskrypt*, różniący się od pozostałego tekstu inną czcionką, znaleziony przez Clarę w mieszkaniu nagle zmarłej przyjaciółki Ines, podobnie jak Clara pochodzącej ze Stillbach. Opisana w nim historia Emmy Manente, przedstawiona na tle wydarzeń historycznych mających miejsce w Rzymie w roku 1944 i 1978, skonfrontowana została przez Clarę w powieści właściwej z relacją Franceska, syna Emmy, oraz austriackiego historyka Petera Vogla. Obaj podważają wiarygodność informacji opisanej w manuskrypcie Ines. Autorka wskazuje tym samym na wyższość fikcji literackiej wobec historiografii, gdyż ta pierwsza dokonuje literackiej deskrypcji zastałych faktów historycznych i dzięki zastosowaniu środków poetyckich umożliwia relatywizację stereotypów; mimo że – jak twierdzi włoski germanista Luigi Reitani, omawiając problematykę powieści Gruber – literatura nie musi odpowiadać prawdzie, mając prawo do stosowania fikcji, w zasadzie może kłamać⁵¹. Na dokonujące się na kartach powieści Gruber „splenie” fikcji z prawdą wskazał Karl-Markus Gauß w recenzji książki i posłużył się określeniem *Wahrheit der Fiktion* (prawda fikcji, przeł. M.W.-B.)⁵². Sama autorka wielokrotnie podkreśla w wywiadach fikcyjność bohaterów powieści umieszczonych w autentycznych miejscach, wydarzeniach i na tle postaci historycznych. Słownik postaci, miejsc i wydarzeń na końcu powieści również służy uwiarygodnieniu przedstawianych wydarzeń.

Opisana przez Sabine Gruber historia osadzona jest w trzech nieprzypadkowo wybranych latach. Oparte na faktach wydarzenia⁵³ autorka wplata w losy bohaterów swojej powieści. W 1938 roku Emma przyjeżdża do Rzymu do pracy w charakterze pokojówki w hotelu Manente. W 1944 roku ma miejsce atak partyzanckiej bojówki Resistenza na regiment policji Bozen, w którym ginie trzydziestu trzech policjantów, w tym narzeczony Emmy, Johann, oraz przeprowadzona zostaje akcja odwetowa nazistów pod dowództwem Herberta Kapplera i Ericha Priebkego, w której zamordowano w Grotach Ardeatyńskich trzystu trzydziestu pięciu Włochów. W 1978 roku

⁵¹ L. Reitani, *Glück und Gedächtnis. Zu Sabine Grubers Roman ‚Stillbach oder Die Sehnsucht‘*, [w:] *Kulturen an den ‚Peripherien‘ Mitteleuropas (am Beispiel der Bukowina und Tirols)*, red. A. Corbea-Hoisie, S. Scheichl, Konstanz, Iași 2015, s. 413–428, s. 418.

⁵² K.-M. Gauß, *Liebe und Politik, Hass und Befreiung. Stillbach oder die Sehnsucht – Sabine Grubers Roman über das Schicksal dreier Frauen Südtirol*, „NZZ”, 12.10.2011, źródło: <https://www.nzz.ch/liebe-und-politik-hass-und-befreiung-1.12949019> [dostęp: 1.02.2018].

⁵³ Powieść porusza wiele problemów związanych z historią Włoch XX wieku, począwszy od aneksji Tyrolu przez Włochy w 1919 r., politykę italianizacji Tyrolczyków przez faszystów, antagonizmy i występujący po obu stronach nacjonalizm, tak zwaną opcję, czyli konieczność opowiedzenia się Tyrolczyków za pozostaniem na terenie Włoch, jednak bez gwarancji praw, albo przeniesienia się na teren Rzeszy.

do pracy wakacyjnej w hotelu Emmy Manente w Rzymie przyjeżdża Ines i jest świadkiem wydarzeń „czasu ołowiu” we Włoszech, zamordowania premiera Aldo Moro, do którego przyznała się organizacja Czerwone Brygady. Ines po latach wróci do Rzymu, by zgromadzić informacje o czasach faszyzmu i wojny w Wiecznym Mieście i na ich podstawie napisać historię Emmy Manente. Opowieść kończy się około roku 2000, kiedy to nagle umiera Ines, a jej spuściznę przejmuje Clara. Mimo wielu wątków i postaci czytelnik z łatwością wykrywa spójność, gdyż przedstawione wydarzenia historyczne są ściśle ze sobą powiązane. Powieść Gruber można odczytać w sensie dosłownym jako tekst o przekraczaniu granic geograficznych (i etnicznych) poprzez podróże z Tyrolu Południowego do Rzymu, a w sensie przenośnym – o przekraczaniu granic historycznych poprzez opowieść o historii nazizmu i komunizmu we Włoszech. Oba wątki powiązane są historiami miłosnymi, gdyż każda z kobiet po przyjeździe do Rzymu spotyka miłość swego życia.

Przekraczanie granic jest doświadczeniem wszystkich trzech bohaterek powieści, jednak największą cenę za nie zapłaciła Emma, która przez wiele lat wspierała finansowo rodzinę z trudem wiążącą koniec z końcem na rodzinnym gospodarstwie ze względu na restrykcje faszystowskie względem Tyrolczyków. Po tragicznej śmierci narzeczonego Johanna podczas ataku ruchu oporu przy rzymskiej Via Rasella postanawia zostać w Rzymie. Nieplanowana ciąża i ślub z Remo, synem właścicieli hotelu, zatrzymuje ją tam do śmierci. Wysoka, jasnowłosa góralka, bez znajomości języka włoskiego, nie jest mile widziana w stolicy faszystowskich Włoch. Emma spotyka się z odrzuceniem zarówno ze strony części Włochów, nazywających ją jednocześnie *porca tedesca* i *die deutsche Sau* (niemiecką świnią, tł. M.W.-B.; por. GS, s. 100)⁵⁴, jak i ze strony własnej rodziny, szczególnie ojca, niepotrafiącego wybaczyć jej zdrady, jakiej dopuścić miała się jego córka, poślubiając Włocha. W odczuciu ojca, jak i większości Tyrolczyków poddanych przymusowej italianizacji, Włosi oderwali ich od Austrii, pozbawili możliwości używania publicznie języka niemieckiego i zamknęli szansę jakiegokolwiek rozwoju gospodarczego. W rodzinnym Stillbach mówiono o niej *Verräterin* (zdrajczyni, tł. M.W.-B.; por. GS, s. 251).

Autorka podnosi także kwestię udziału Tyrolczyków w nazistowskiej machinie wojennej, a po jej zakończeniu – pomocy w ucieczce za granicę lub ukrywania zbrodniarzy wojennych, czego przykładem jest postać Ericha Priebkego, odpowiedzialnego za masową egzekucję na ponad trzystu

⁵⁴ Cytowane fragmenty powieści Sabine Gruber *Stillbach oder Die Sehnsucht* oznaczone zostaną w dalszej części artykułu w tekście sygnaturą (GS) z podaniem numeru cytowanej strony.

trzydziestu pięciu osobach w Jaskiniach Ardeatyńskich, w akcie odwetu za atak na oddział garnizonu policji na Via Rasella w Rzymie. Priebke zdołał uciec po wojnie do Argentyny, gdzie bez większych problemów dożył do emerytury. W latach 90. przyjeżdża do Włoch i zostaje wprawdzie oskarżony, ale kara aresztu domowego nie jest restrykcyjnie przestrzegana. Priebke swobodnie porusza się po mieście, a nawet angażuje politycznie w ruchu neonazistowskim w Niemczech Wschodnich. Losy Ericha Priebkego bada pochodząca ze Stillbach, mieszkająca w Rzymie, przedwcześnie zmarła Ines, a jej zapiski odkryte zostają przez Clarę przy porządkowaniu jej mieszkania.

Zdobyta przez Sabine Gruber wiedza z zakresu historii i nauk politycznych, a także wpływ dwóch kultur i dwóch języków, w których dorastała, gwarantują, że autorka zna opisywaną problematykę z własnego doświadczenia, ale i opiera ją na solidnych naukowych podstawach. Dwa lata zajęło pisarce napisanie tekstu, a rok trwało szukanie materiałów historycznych i faktograficznych⁵⁵ do powieści. Gruber wykorzystała nie tylko opowieści swojej babci, pracującej jako służąca u włoskich rodzin, ale także zebrane wspomnienia innych kobiet⁵⁶.

Wskutek represyjnej polityki italianizacji Tyrolu Południowego, polegającej między innymi na uniemożliwieniu rozwoju gospodarki rolnej i rzemieślniczej prowadzonych przez niemieckojęzycznych Tyrolczyków oraz niedopuszczaniu ich do pracy w zakładanych fabrykach, to właśnie kobiety musiały podejmować pracę zarobkową w mieszczańskich włoskich domach. Taki los spotkał bohaterkę opowieści, Emmę, pracującą najpierw u rodziny w Wenecji, a następnie w rzymskim hotelu rodziny Manente. Nierzadko dochodziło do kontaktów emocjonalnych i seksualnych pomiędzy podległymi pracownikami i męskimi członkami włoskich rodzin. Związki pomiędzy niemieckojęzycznymi Tyrolkami i Włochami były nacechowane uprzedzeniami i wrogością, co znajdowało swoje odzwierciedlenie w określeniach wyrażanych w dwóch językach stosowanych przez Włochów wobec Tyrolczyków i *vice versa*. Lista wyzwisk o różnym ciężarze wymowności jest długa. Najczęściej stosowano epitety związane z ideologią totalitarną, np. Tyrolczyków Włosi nazywali „nazistami”, Tyrolczycy zaś Włochów – „faszystami”, osoby związane z opozycyjną działalnością podczas wojny – *hinterhältige Partisanen* (podstępni partyzanci, tł. M.W.-B.;

⁵⁵ Dodać należy, że problematyka Tyrolu Południowego poruszana jest w wielu dziełach Sabine Gruber, w tym w nietypowym przewodniku literackim po Tyrolu. Por. S. Gruber, P. Eickhoff, *111 Orte in Südtirol, die man gesehen haben muss*, Emons, Köln 2014.

⁵⁶ U. Lüfter, M. Verdorfer, A. Wallnöfner, *Wie die Schwalben fliegen sie aus. Südtirolerinnen als Dienstmädchen in italienischen Städten 1920–1960*, Ed. Raetia, Bozen 2011.

por. GS, s. 108). Włosi byli przez Tyrolczyków postrzegani jako *donnaiole* – *Weiberer* (kobieciarze, tł. M.W.-B.; por. GS, s. 176), i z tego powodu nazywano ich pejoratywnie *Cazzolini* – *Schwänzchen* (fiutki, tł. M.W.-B.; por. GS, s. 320), co miało służyć umniejszeniu ich męskości.

W nawiązaniu do preferencji kulinarnych nazywano ich również pejoratywnie *Spaghetrist* (makaroniarz), czy też *Itaker* bądź *Römer* – z aluzją do historii starożytnej. Tyrolczycy otrzymywali epitet „górale”, a Emma nazywana była *montanara* (góralka, tł. M.W.-B.; por. GS, s. 132). Nacjonalizm po obu stronach granicy oddziaływał destrukcyjnie i uniemożliwiał dialog pomiędzy zantagonizowanymi nacjami. Ogromnej determinacji musiała wymagać od Emmy chęć pozostania w Rzymie w sytuacji, gdy odbierała wiele sygnałów niechęci ze strony społeczności włoskiej. Mimo zerwania kontaktu z rodziną Emma do końca życia odczuwała (tytułową) tęsknotę za rodzinną miejscowością Stillbach.

Recepcja twórczości Mai Haderlap i Sabine Gruber w Polsce

Utwory Mai Haderlap i Sabine Gruber doczekały się wielu wznowień i wydań, także w wydaniach kieszonkowych, co świadczy o ich popularności wśród szerokiego kręgu niemieckojęzycznych czytelników. Spotkały się one z dużym zainteresowaniem ze strony krytyków literackich i literaturoznawców. W zbiorach wiedeńskiego Literaturhaus skatalogowane są aktualne informacje na temat twórczości Mai Haderlap: opisy publikacji, recenzji i artykuły naukowe⁵⁷. Szczegółowe zestawienie twórczości Sabine Gruber, recenzje jej książek i artykuły na temat jej twórczości dostępne są nie tylko na jej stronie internetowej, ale także w literaturze przedmiotu, m.in. w leksykonie *Literatur Tirol*⁵⁸.

Książka Mai Haderlap została przełożona na wiele języków⁵⁹, co świadczy o jej niezwyklej aktualności. Czytelnikowi polskiemu udostępniony został jedynie fragment zatytułowany *Kocioł* w przekładzie Ewy Ziegler-Brodnickiej na łamach „Tygla Kultury”⁶⁰. W tym samym numerze Remi-

⁵⁷ Literaturhaus Wien: Maja Haderlap, źródło: <http://www.literaturhaus.at/index.php?id=4990> [dostęp: 20.03.2018].

⁵⁸ Zestawienie publikacji Sabine Gruber, jak i recenzji i artykułów o jej twórczości – dostępne jest na stronie autorki: <http://www.sabinegruber.at/> [dostęp: 20.03.2018], jak również w *Lexikon Literatur Tirol*, źródło: https://orawww.uibk.ac.at/apex/uprod/f?p=TLL:2:0:::P2_ID:215 [dostęp: 20.03.2018].

⁵⁹ Zob. przypis 21.

⁶⁰ Por. przypis 23. M. Haderlap, *Anioł zapomnienia* (fragmenty), przeł. E. Ziegler-Brodnicka, „Tygiel Kultury” 2017, nr 2 (231), s. 53–60.

giusz Grzela przybliży całą powieść *Anioł zapomnienia*⁶¹. Do zainteresowania się twórczością pisarki z pewnością przyczyniły się jej spotkania autorskie w Polsce zorganizowane we współpracy z Austriackim Forum Kultury w Warszawie w ośrodkach działalności Bibliotek Austriackich (listopad 2016 roku)⁶².

Sabine Gruber odwiedziła kilka miast polskich w 2013 roku – jedno ze spotkań autorskich odbyło się w Opolu 6 marca. Cztery lata później na łamach „Literatury na Świecie” ukazały się większe fragmenty dwóch powieści: *Przez noc*⁶³ oraz *Uzurpacja*⁶⁴ w przekładzie Sławy Lisieckiej. Ponadto Andrzej Kopacki podjął się zbadania motywu erotyki w prozie Sabine Gruber⁶⁵ oraz przełożył osiem wierszy autorki⁶⁶. Godna odnotowania jest informacja, że twórczość pisarek została zauważona w kompendiach historii literatury austriackiej, autorstwa poznańskiego germanisty Stefana H. Kaszyńskiego⁶⁷, natomiast nie została dostrzeżona przez austriackich autorów wydanej po 2011 roku historii literatury Austrii⁶⁸. Mimo uznania i zaangażowania wielu osób⁶⁹, w tym czytelników, badane utwory nadal pozostają w Polsce niemal nieznanymi⁷⁰.

⁶¹ Por. przypis 30. R. Grzela, *Tu stoją ule, a tam domy, gdzie ich zabito...*, s. 61–64.

⁶² Por. M. Wójcik-Bednarz, *Zainteresowania literaturą austriacką z perspektywy czytelników Biblioteki Austriackiej w Opolu*, „Transfer. Reception Studies” 2017, t. 2: *Klasyka i literatura „nieoswojona”. Przekład i odbiór*, red. J. Ławnikowska-Koper, A. Majkiewicz i A. Szynkler, s. 85–105, s. 98.

⁶³ S. Gruber, *Fragment powieści „Przez noc” [Über Nacht]*, przeł. S. Lisiecka, „Literatura na Świecie” 2017, nr 1–2 (546–547), s. 196–234.

⁶⁴ Eadem, *Fragment powieści „Uzurpacja” [Die Zumutung]*, przeł. S. Lisiecka, „Literatura na Świecie” 2017, nr 1–2 (546–547), s. 135–190.

⁶⁵ A. Kopacki, *Erotyka w prozie Sabine Gruber. O powieściach „Uzurpacja” i „Przez noc”*, „Literatura na Świecie” 2017, nr 1–2 (546–547), s. 236–254.

⁶⁶ S. Gruber, *Wiersze (Między nami, Uwważaj, O tym, co odeszło, Podpis, Budowa nie ma końca, Diagnoza, Nad miarę, Nic)*, przeł. A. Kopacki, „Literatura na Świecie” 2017, nr 1–2 (546–547), s. 191–195.

⁶⁷ S.H. Kaszyński, *Kurze Geschichte der österreichischen Literatur*, aus dem Polnischen übersetzt von A. Höllwerth, Peter Lang, Frankfurt am Main 2012, oraz tegoż, *Österreichische Literatur zwischen Moderne und Postmoderne*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2017.

⁶⁸ K. Zeyringer, H. Gollner, *Eine Literaturgeschichte: Österreich seit 1650*, Studienverlag, Innsbruck 2012.

⁶⁹ 15 marca 2012 miała miejsce zorganizowana przez Instytut Polski w Wiedniu debata dwóch wybitnych współczesnych pisarek, Olgi Tokarczuk i Mai Haderlap, którą poprowadził Klaus Zeyringer. Pisarki rozmawiały na temat wpływu kobiecej perspektywy na pisanie o społeczeństwie, jego rozwoju i formach. Por. źródło: http://instytutksiazki.pl/wydarzenia,aktualnosci,27172,swiat-oczami-tokarczuk-i-haderlap.html?reset_size=1 [dostęp: 23.03.2018].

⁷⁰ Obydwa teksty włączone zostały w 2016 roku do kanonu lektur omawianych w ramach wykładów i ćwiczeń z literaturoznawstwa prowadzonych w Instytucie Filologii Germań-

Podsumowanie

Autorki Maja Haderlap i Sabine Gruber zdają się podążać za filozofią Emmanuela Levinasa, pisząc o tym, co trudne do opisanego, i nie pozostając obojętnymi. Odślaniają mało znane lub nieistniejące w świadomości społecznej peryferie austriackiej historii, wpływające na losy jednostek przynależnych do grup mniejszościowych. Rysują obraz etnicznie, językowo i kulturowo niejednorodnego pogranicza, które – jak w soczewce – skupia problemy tożsamości Austriaków. W narracji badanych powieści na plan pierwszy wysuwa się obraz doświadczeń zamieszkujących peryferia kraju mniejszości na tle dominującej wizji większości (problem istnienia różnych narracji przedstawiających te same wydarzenia), utrwalanej przez kręgi społeczne i polityczne (konserwatywno-narodowe). Maja Haderlap dokonuje rozrachunku z poczuciem niesprawiedliwości dziejowej wobec oceny i uznania wkładu Słoweńców w walkę o wolność Austrii. Tłumaczyć to może autobiograficzny charakter powieści. Z kolei Sabine Gruber rzuca światło na wiele kwestii związanych z rzadko literacko tematyzowaną, trudną i momentami krwawą historią mniejszości niemieckiej we Włoszech. Tekst zawiera wiele przykładów występujących interferencji językowych i dwujęzyczności, a także wielokulturowości bohaterów, szczególnie postaci kobiecych. Autorka stara się przedstawiać opisywane problemy rzeczowo i z różnych punktów widzenia, jednak losy bohaterów opowieści nadają jej osobistej i ludzkiej wymowy. Powieści *Engel des Vergessens* i *Stillbach oder die Sehnsucht* są literackimi próbami zmierzenia się ze zjawiskiem przekraczania granic państwa, granic języka i granic tabu. Pokazują, że istnieje jeszcze wiele białych plam, a literatura jest otwartą przestrzenią, w której można wiele opowiedzieć o przeszłości.

Bibliografia

- Entner B., Malle A., *Die Kärntner Slowenen*, Klagenfurt 2003.
- Gauß K.-M., *Liebe und Politik, Hass und Befreiung. Stillbach oder die Sehnsucht – Sabine Grubers Roman über das Schicksal dreier Frauen aus Südtirol*, „NZZ”, 12.10.2011.
- Greiner U., *Gerechtigkeit für Slowenen. Die versteht sich in Kärnten immer nicht von selbst*, „Die Zeit”, nr 30, 22. 06. 2011.
- Gruber S., *Stillbach oder die Sehnsucht*, C.H. Beck, München 2011.

- Grzela R., *Tu stoją ule, a tam domy, gdzie ich zabito (o powieści Mai Haderlap „Anioł zapomnienia”)*, „Tygiel Kultury” 2017, nr 2 (231), s. 61–64.
- Haderlap M., *Anioł zapomnienia (fragmenty)*, przeł. E. Ziegler-Brodnicka, „Tygiel Kultury” 2017, nr 2 (231), s. 53–60.
- Haderlap M., *Engel des Vergessens: Roman*, Wallstein Verlag, Göttingen 2011.
- Haderlap M., *Ich litt an Phantomschmerzen. Interview mit Ronald Pohl*, „Der Standard“ z 7.09.2015, źródło: <https://derstandard.at/2000021844616/Maja-Haderlap-Ich-litt-an-Phantomschmerzen> [dostęp: 20.11.2018].
- Kaszyński S.H., *Krótką historia literatury austriackiej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2012.
- Kaszyński S.H., *Kurze Geschichte der österreichischen Literatur*, aus dem Polnischen übersetzt von A. Höllwerth, Peter Lang, Frankfurt am Main 2012 (=Studien zur Germanistik, Skandinavistik und Übersetzungskultur, Band 4).
- Kaszyński S.H., *Literatura austriacka: od Moderny do Postmoderny*, Biblioteka Telgte, Poznań 2016.
- Kaszyński S.H., *Österreichische Literatur zwischen Moderne und Postmoderne*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2017 (=Studien zur Germanistik, Skandinavistik und Übersetzungskultur, Band 17).
- Kozielecki J., *Transgresja i kultura*, (wyd. II), Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2002.
- Lackner Ch., Mazohl B., Pohl W., Rathkolb O., Winkelbauer Th., *Geschichte Österreichs*, Reclam, Stuttgart 2015.
- Pod język wkładam Ci słowo: antologia nowej poezji austriackiej*, red. R. Wojnakowski; ze wst. M. Müllera, Atut, Wrocław 2014.
- Reitani L., *Glück und Gedächtnis. Zu Sabine Grubers Roman Stillbach oder Die Sehnsucht*. [w:] *Kulturen an den Peripherien Mitteleuropas. (Am Beispiel der Bukowina und Tirols)*, red. A. Corbea-Hoisie, S.P. Scheichl, Hartung-Gorre, Konstanz 2015, s. 413–428.
- Steininger R., *Südtirol. Vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart*, Studien-Verlag, Innsbruck, Wien 2003.
- Strohmaier A., *Kontingenz und Reflexion. Zur narrativen Poetik Sabine Grubers*, [w:] *Schreibweisen – Poetologien 2. Zeitgenössische österreichische Literatur von Frauen*, red. P. Ganglbauer, H. Kernmayer, Milena-Verl, Wien 2010, s. 393–411.
- Szydłowska J., *Literatura pogranicza wobec wyzwań współczesnego literaturoznawstwa*, „Studia Łęckie” 2008, nr 10, s. 19–28.
- Vrbinc M., *Maja Haderlap „Der Boden unter den Füßen ist die Sprache”*, [w:] *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten. Monologische Essays*, red. J. Strutz, Klagenfurt/Celovec 1989, s. 166–174.

- Wirthensohn A., *Rezension Gruber Sabine: Stillbach oder die Sehnsucht*, „Wiener Zeitung“, Online 29.07.2011, źródło: https://www.wienerzeitung.at/themen_channel/literatur/buecher_aktuell/385931_Gruber-Sabine-Stillbach-oder-Die-Sehnsucht.html [dostęp: 20.04.2018].
- Wójcik-Bednarz M., *Zainteresowania literaturą austriacką z perspektywy czytelników Biblioteki Austriackiej w Opolu*, „Transfer. Reception Studies” 2017, t. 2: *Klasyka i literatura „nieoswojona”*. Przekład i odbiór, red. J. Ławnikowska-Koper, A. Majkiewicz i A. Szyndler, s. 85–105; <http://dx.doi.org/10.16926/trs.2017.02.04>.
- Zöchling Ch., *Ortstafeln: Die Wiederkehr des Verdrängten*, „Profil”, 9.04.2011, źródło: <https://www.profil.at/home/ortstafeln-die-wiederkehr-verdraengten-29361> [dostęp: 20.11.2018].
- Zöllner E., *Geschichte Österreichs: Von den Anfängen bis zur Gegenwart* (8. Aufl.), Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1990.

Crossing the boundaries in Austrian novels: *Engel des Vergessens* by Maja Haderlap and *Stillbach oder die Sehnsucht* Sabine Gruber

Summary

This article examines the issue of crossing cultural and linguistic boundaries in the novels of the two Austrian writers who come from the borderland. On the example of fate of a woman, the autobiographical novel *Engel des Vergessens* by Maja Haderlap presents historical and social conditions determining the memory of the Slovenian minority in Austria, confronted with the official cultural memory of German-speaking Austrians. On the other hand, the case of Emma in Sabine Gruber's *Stillbach oder die Sehnsucht* is a close-up of the complex southern Tyrolean situation after the annexation of this region by Fascist Italy. The problem of transgression involves both the heroines of the novels and the authors to the same extent.

Keywords: boundary, cultural memory, transgression, national minorities, Austria, Carinthia, South Tyrol, Maja Haderlap, Sabine Gruber.

Grenzüberquerungen in österreichischen Romanen: *Engel des Vergessens* von Maja Haderlap und *Stillbach oder die Sehnsucht* von Sabine Gruber

Zusammenfassung

Das Anliegen dieses Beitrags besteht darin, die Problematik der Überquerung kultureller und sprachlicher Grenzen in den Romanen zweier österreichischer Autorinnen, die aus Grenzgebieten stammen, zu untersuchen. Am Beispiel des Schicksals der weiblichen Figur in Maja Haderlapps autobiographischem Roman *Engel des Vergessens* werden die das Gedäch-

nis der slowenischen Minderheit in Österreich determinierenden historisch-gesellschaftlichen Verhältnisse gezeigt, die dem offiziellen kulturellen Gedächtnis der deutschsprachigen Österreicher gegenübergestellt werden. Im Fall von Emma aus dem Roman *Stillbach oder die Sehnsucht* von Sabine Gruber wird hingegen die komplizierte Lage der Südtiroler nach der Annexion der Region durch das faschistische Italien näher betrachtet. Hieraus ist ersichtlich, dass das Problem der Transgression die Figuren wie auch die Autorinnen selbst in gleichem Maße betrifft.

Schlüsselwörter: Grenzüberquerung, kulturelles Gedächtnis, Transgression, nationale Minderheiten, Österreich, Kärnten, Südtirol, Maja Haderlap, Sabine Gruber.